

Az „Ember-lépték”

EMBER JUDIT ÉLETMŰVÉRŐL¹

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Doktori Iskolája, az Imágó Egyesület (Budapest), az Imago International (London) valamint a Pannon Pszichiátriai Egyesület (Pécs) ötödik alkalommal rendezte meg filmkonferenciáját. Az V. Magyar Pszichoanalitikus Filmkonferencia központi fogalma *a titok* volt. Plenáris előadásai, kerekasztal beszélgetései és szekció ülései egyaránt a titokról szóltak. A filmkonferencián a 4. szekcióban (Vass Éva *Az emlékezés terei – történelem tabuk, titkok Ember Judit dokumentumfilmjeiben*) és a 2. kerekasztal beszélgetésben foglalkoztak Ember Judit filmrendezővel. Mindkét anyagot közöljük a következőkben. Vass Éva előadása az Apolló moziban, a kerekasztal-beszélgetés a Bizalom Magán Pszichoterápiás Központban (BMPK) – baráti nevén a Bizalom Házában – került megrendezésre. Moderátora Stark András pszichiáter volt, résztvevői: Horváth Judit

PhD, terapeuta (Ember Judit lánya); Surányi Vera a Hungarofilm, a Filmintézet volt munkatársa, klubvezető; Szilágyi Erzsébet főiskolai tanár, filmszociológus, művészetszociológus; Vass Éva a MANDA gyakornoka. A hanganyagot szerkesztett, idézetekkel kiegészített formában közöljük.

– Stark András (a továbbiakban S. A.): Szeretettel köszöntök mindenkit. Amikor a szerkesztő bizottságban kitaláltuk, hogy a pszichoanalitikus filmkonferencián *A titok* lesz a fő téma, akkor rögtön arra gondoltam, hogy Ember Judit (akit tanára, Herskó János, a „legtitkosabb filmrendezőnek” nevezett) életművére alapozva szervezek egy beszélgetést. Judit nagyon fontos az életemben, a barátságunk évtizedei máig is mélyen hatnak rám és bennem. Szeretném, ha személyét is föl tudnánk

¹ Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Szilágyi Erzsébet.

*A képen balról jobbra: Vass Éva, Surányi Vera, Stark András, Szilágyi Erzsébet, Horváth Judit.
Készítette: Stark Vera 2014. nov., Pécs*

meghívott barátaimmal eleveníteni, erre is jó apropó ez a kerekasztal-beszélgetés. Ezt segíti, hogy Horváth Jutka – számomra Kissjutka, Ember Judit lánya – Amerikából haza is jött erre az alkalomra. Együttal be is mutatom a kerekasztal résztvevőit. Szilágyi Erzsébet, nekem Zsóka, filmszociológus, művészetszociológus. Surányi Vera; aki aktív korában a Hungarofilm és a Filmintézet munkatársa volt, most klubvezető. Mi, valamennyien jól ismertük Ember Juditot, Vass Éva nem ismerte, de szakdolgozatot írt róla. Évát úgy ismertem meg, hogy bemutatta valaki, mint aki Judit műveiből írja a szakdolgozatát. Számomra ez nagy meglepetés és egyben nagy öröm is volt. Szeretnék mindenkit megkérdezni: láttatok tegnap azt az összeállítást, amit Vass Éva készített a filmjeiből? Nagyjából igen. Hallottatok Vass Éva: *Az emlékezés terei – történelmi tabuk, titkok Ember Judit dokumentumfilmjeiben* címmel a 4. Szekcióban. Ezt is nagyjából igen. Mindezek jó felvezetési voltak a kerekasztalunkhoz a Bizalom Házának, az Apolló moziban. Itt, amikor egy Freud portré alatt ülünk, a szomszéd szobában egy Mérei Ferenc portré is látható, más a légkör, de a film az mindig jelen van. Központunknak légköre mindig a film és a pszichoterápia, kultúra és a pszichoterápia kapcsolatát próbálja meg fönntartani. Talán a hely szelleme is jó ahhoz, hogy Juditról beszéljünk, életművéről, személyiségéről. A felkérő e-mailben megkérdeztelek benneteket, hogy miről szeretnétek ennél a kerekasztalnál beszélni. Közben Szekfű András barátunk is megérkezett, szeretettel üdvözlöm. Zsóka, te válaszoltál a felkérésre és azt írtad: két részre osztanád Judittal kapcsolatban *A titok* problémakört. Átadom neked a szót.

– Szilágyi Erzsébet (továbbiakban: Sz. E.): Legelőször az jutott eszembe, hogy Judittal kapcsolatban a legtöbbet említett tény, hogy titkolt rendező, a legtöbbször betiltott rendező. Egyrészt erről a titokról kellene beszélni. Miért tiltották be? Mit jelentett nekünk az a tény: betiltották és mégsem hagyta abba a filmkészítést. Gyakorlatilag a filmjeinek legnagyobb része nem az elsődleges nyilvánosságban jelent meg (a moziban, a televízióban), hanem az ún. második nyilvánosságban (filmklubokban, zárt vetítéseken, kis baráti körök, civil csoportok néhány fős összejövetelein). Szerintem nem volt könnyű Juditnak azt megtanulni, hogy más helyeken, alkalmakon lehet találkozni az alkotásaival. A kérdéskörhöz az is hozzátartozik, hogy filmjeinek leforgatásához a Balázs Béla Stúdióban kapott támogatást. Tehát Juditról, mint egy társadalmi filmes titokról is lehetne beszélni.

Másrészt szinte valamennyi filmjének központjában egy titok, egy elhallgatott, elfojtott esemény bemutatása áll. Olyan társadalmi titkok, melyek a XX. század nagy titkai voltak. Ezekről a nyilvánosság előtt soha nem beszéltek, sem a tudományos kutatásoknak, sem a művészeti alkotásoknak nem voltak témái. Judit minden halkszavúsága, csöndessége ellenére nagy tabu-döngető volt. Már azzal is meg nem értést váltott ki, hogy kijelentette, a dokumentumfilm ugyanolyan személyes, mint a játékfilm. „Bovaryné én vagyok” idézte a XIX. századi francia író, Flaubert. Tarr Bélának adott interjújában azt fejtegette, hogy ő mindig magáról beszél még a dokumentumfilmekben is. „Engem mindig meglep, ha az emberek dokumentumfilmet néznek, és azt hiszik, a valóságot látják. Ha én el akarok mesélni egy történetet, melyet olyan fontosnak és kifejezőnek tartok, hogy muszáj közkinccsé tenni, akkor a filmem szereplői azok lesznek, akikkel ez a dolog történik, akikkel ez a történet megesett”.² Teljesen újat hozott, hisz a dokumentumfilmjei személyessé váltak. Nem érdekelte, hogy mekkora a nyilvánossága. Őt az érdekelte, hogy elkezdett egy témát kutatni, ha kellett, akkor kilenc-tíz évig, amíg mindent meg nem ismert a témával kapcsolatban. A titkokat fölfejtette, az alkotói módszere, a titokfejtés folyamata szorosan kapcsolódik a pszichoterápiához, a pszichológiához is. Szerintem nem véletlen, hogy minden filmjében látható. Még akkor is, amikor már nem tudott menni, hanem tolócsiba kényszerült. Kérdezett, segítette a hőseit az emlékeik felidézésében. Részesen, kérdezője volt a filmben szereplő hőseinek, mindenütt ott kellett lennie, mint a titok felfedezőjének és feltárójának, sőt segítője a feltárás nehéz folyamatának.

A XX. század – mondjuk úgy – összes titkáról beszélt. Egy vele készült interjújában nagyon magasra tette a mércét, mert szerinte jó dokumentumfilm-rendezőnek nagyon jó néprajzosnak, nagyon jó szociológusnak, és nagyon jó pszichológusnak kell lennie. Gyakorlatilag a modern társadalomtudományokat éppúgy ismernie kell, mint az embereket és így tud közeledni mindahhoz a témához, ami őt érdekli. Még a tiltott, alig használt pszichodrámat is használja alkotásaiban, a még majdhogynem ismeretlen oknyomozó újságírást is. A titkokat nemcsak a tudás, hanem a művészet oldaláról is újszerűen igyekszik megközelíteni. A tegnap filmjeiből látott részletek is mutatják filmművészi érzékenységét.

² Tarr Béla: „Jelenné tenni a múltat...”. In Szilágyi – Zalán 2003:188.

Gyönyörűek a premier plánok minden alkotásában. Az arc, a kéz, a testtartás, a járás nagyon fontos abból a szempontból is, hogy gondolatokat és érzelmeket képesek kifejezni. Nem tartozott egyik csoporthoz sem, sok ötlettel és találmánnyal fogalmazott, ami hozzájárult, hogy magányos volt, hogy nem nagyon ismerték el. Ha néhány témáját felsoroljuk, akkor a titok-tára is kinyílik: öngyilkosság, a hatalom hipokritasága, leszbikusság, megtorlások, koncepciók perek, '56-os forradalom és szabadságharc, Nagy Imre és körének elrablása. A magyar dokumentumfilm történetében, egyáltalán a magyar filmtörténetben mind alkotói módszereiben, mind tematikájában teljesen új utakat indított el. Megváltoztatta a foglalkozás jellemzőit azzal, hogy a sikernek, a közönséggel való találkozásnak más útjait fogadta el. Nem panaszkodott, de megtanulta másként értelmezni a sikert. Büszkén mesélte, hogy a Filmfőigazgatóságra bejártak azok a pozícióban levők, akik a betiltott filmjét látni akarták, de rövid „betekintés” után elmentek, mert unták az analitikus szemléletét. A gépész önmagának vetítette le a filmet, mert ő látni akarta a történetet. Amikor ezt meghallotta, örömmel töltötte el a történetet. Számára nagyon fontos volt, hogy akadt valaki, akire hatott a filmje, aki számára élményt jelentett a megtekintése. Hogy volt olyan, aki kíváncsi volt arra a titokra, amiről addig nem is tudott, vagy ha tudott, akkor se ismerte azokat az apró részleteket, amibe bevezette.

– S. A.: Én Judit filmjeivel a most már bezárt Pécsi Ifjúsági Házban találkoztam, filmszemlék keretében vetítették a *Tantörténetet* vagy a *Fagyöngyöket*. Verával³ együtt néztük, és megjegyeztem, hogy „na, ez a nő is megtanulhatna vágni”. Ezt Judit hallotta, mert mögöttünk ült. Később emlékezett rá, hogy tettem egy ilyen megjegyzést. Aztán a barátságunk egyik mozgatórugója lett, hogy Juditban elemi kíváncsiság élt a pszichoterápia iránt. Mérei volt az első, aki bevezette a pszichoterápiába, aztán a Kántás, aki Mérei-tanítvány volt. Mindenképpen be akarta szippantani azt a pszichológiai tudást, ami egy terápiás helyzet intimitása (a másik ember megértése, az analitikus gondolkodás), a pszichoanalitikus szemlélet. Ezekre nagyon fogékony és éhes volt. Na, most tőle idéznék ahhoz kapcsolódóan, amit mondott Zsóka: a Pócspetri forgatása, személyessége. „Amikor lementünk Pócspetribe, kiderült, hogy az ávosok úgy verték a Pócspetri parasztasszonyokat, ahogy anyámat verték a csendőrök a 'pénzveredésben'. Ugyanazzal a módszerrel. Kezeket a falhoz,

3 Stark András felesége.

lábat föl, és a talpat. Talpaltak. Én együtt sírtam az asszonyokkal. Ők lehet, hogy nem tudták, hogy én miért sírok, de én tudtam, hogy ők miért sírnak. Mindegy, hogy valakit azért ütnek, mert zsidó, vagy azért, mert katolikus. Hát hogy lenne különbség!? Hát lehet embert ütni? Gyerekeket, férfiakat ütni? Lehet kitalálni, hogy ezt azért kell csinálni, mert ettől változik a világ? Hazugságtól!”⁴ Éva! Ehhez kapcsolódóan van mondanivalód?

– Vass Éva (továbbiakban: V. É.): Ehhez az idézethez, vagy úgy általában?

– S. A.: Általában is, meg ennek kapcsán.

– V. É.: Visszatérve arra, hogy titok övezi, én, amikor legelőször találkoztam Vele, azt éreztem, hogy még mindig, mai napig titok övezi. Szép lassan egyre közelebb, közelebb jutottam hozzá, és a filmjeihez.

– S. A.: Hogy találtál Rá? Számomra az is rejtély, hogy egy egyetemi tanulmányait végző fiatal hogy talál rá a Juditról szóló könyvre?

– V. É.: Talán a *Metropolisz*⁵ egyik cikkében tettem említést az ő módszerére, és felkeltette az érdeklődésemet. Elkezdtem utána kutatni, hogy a gondolatairól, meg a munkásságáról egyre többet tudjak meg. A filmjeit is nagyon nehéz volt megszerezni, ezt a barátoknak köszönhetem. Valahol ez izgalmas is volt, hogy így ismerhettem meg egy rendezőt, akinek a munkái elkészültek akkor is, ha ez mindenáron akadályoztatva volt. Én is azt éreztem, amikor legelőször a *Tantörténetet* megnéztem, hogy mai napig érvényes kérdéseket tesz föl, és engem is ugyanúgy beszippantott az egész történet, mint ahogy az akkoriakat.

– S. A.: Az „akkoriak” a pécsi pszichiáterek voltak. Én ugyanis megszerveztem egy olyan vetítést, amikor a pécsi pszichiátria után az öngyilkosság megelőzésén dolgoztam. Lehívtam Juditot, levetítettük a filmet, és utána beszélgettünk. Mert egyáltalán a '70-es években az öngyilkosság, mint probléma, nem létezett. Nem volt öngyilkossági statisztika, a szocialista társadalomban nem volt öngyilkosság, mint probléma. A Szovjetunióban csak a glasztnyoszt után kezdtek öngyilkossági statisztikákat publikálni. Akkor derült ki, hogy ugyanolyan magas, mint Magyarországon volt például a '80-as években. Ezért is érdekes volt, meg egy csoport működése, lélektani hatása miatt. Visszaemlékszik a fiatalok egy csoportja az öngyilkossági kísérletre, ami példája annak, hogyan lehet ezzel szembenézni,

4 Mátis Lilla: „Nincs az a szerelmes mozi...”. Szilágyi – Zalán 2003: 216.

5 <http://metropolis.org.hu/?pid=19&iid=23>

konfrontálódni. Szóval ebből tanultunk mi pszichiaterek, az öngyilkosság megnevezéssel foglalkozók. Judit tanított minket. Ez a *Tantörténet*nek a pécsi recepciója röviden. Vera, te sokat beszélgettél Judittal, interjúkat készítettél vele.

– Surányi Vera (továbbiakban: S. V.): Így van. A *Tantörténet*re visszautalva: valóban a *Tantörténet* készülése idején az öngyilkosságról nem nagyon esett szó, mint ahogy szegénységről se, és zsidóságról se. Sőt sok minden másról sem, ehhez képest a *Tantörténet*ben ugye van az öngyilkosságnak az imitálása, egy bábunak a ledobása a harmadik emeletről. Biztos emlékeztek rá, hogy ez milyen döbbenetes hatott akkor a nézőre, rám is. Aztán Nóra, a film főhősnője, aki ezt az öngyilkossági kísérletet elköveti, levonja a következtetéseket. Először látva ezt, egy kicsit kegyetlenségnek éreztem ezt a jelenetet. Nóra lett aztán Judit következő filmjének, a *Fagyöngyök*nek a főszereplője, ami nekem a kedvenc filmem. Illetve Judittól szerintem az a legkoherensebb és a legszebben megcsinált film. Én kb. akkor kerültem a Hungarofilmbe, ahol a magyar filmek külföldi forgalmazását intéztem. Borzasztóan tetszett nekem az a finomság, az a visszafogottság, ahogy Judit mint rendező dokumentum-játékfilmet csinált. Ez abban a korszakban volt, amikor reneszánsza volt a dokumentumfilmeknek a Balázs Béla Stúdióban. Olyan rendezők voltak ott a BBS-ben akkor, mint Gazdag Gyula, Szomjas György, Grünwalsky Ferenc, Schiffer Pál. Olyanfajta szociológiai ihletettségű dokumentumfilmnek volt a reneszánsza, ami soha azelőtt nem készült. Ezt az tette lehetővé, hogy a Balázs Béla Stúdióknak teljesen kivételes helyzete volt a magyar filmgyártásban. Évente kaptak pénzt filmkészítésre, de az elkészült filmek nem voltak bemutatásra kötelezve, ami bizonyos szabadságot nyújtott nekik. A Balázs Béla Stúdió amolyan gyakorló terepe volt az új, akkor végzett filmrendezőknél. Tehát egy játékfilmnyi pénzt kaptak egy évre, és abból kísérletezhettek. Nem ígérte meg a Filmfőigazgatóság, vagy a filmes hatóság, hogy ezeket a filmeket bemutatják, de el lehetett készíteni. Persze, ez egy csapdahelyzet, mert olyan filmek készültek, amelyeknek a témáiról azelőtt soha, senki nem beszélt a vásznon, legalábbis itthon. Valahogy ezek a filmek kiszivárogtak, és volt rá bizonyos igény. Azért hozzá kell tenni, hogy miután nem játszották ezeket a filmeket moziban, ezért csak színhagyomány útján terjedt, és csak úgy, egymás között beszélt róla az ellenzék. Ugyanez vonatkozik a későbbi filmjeire is Ember Juditnak. Nemcsak azért nem ismerték a filmjeit, mert nem

nézték. Játszották ezeket a filmeket. Többnyire nem is voltak olyan állapotban, hogy technikailag játszhatók lettek volna. Amikor a Pócspeitrit néztük, akkoriban nem kis zavart okozott, hogy a filmet alig lehet hallani, nem értettük mit mondanak a film szereplői. De arra már nem volt pénz, hogy feliratozzák magyarra. Az ilyen filmeket szokták feliratozni, akkor is, ha magyarul beszél azért, hogy jól lehessen érteni, hogy mit mondanak a szereplők. Tehát ő tulajdonképpen egész életében hátrányos helyzetben volt. A Pócspeitrit aztán, amikor már a televízióban is bemutatták, feljavították a hangját. A Pipás Pista történetből először játékfilmet akart csinálni. Nagyon érdekes történet, és erről játékfilmet akart készíteni, de egyetlen stúdió sem adott rá pénzt. A XX. század eleji történetben egy Földi Viktória nevű asszony, aki a szegedi tanyavilágban élt, nő léte férfiként dolgozott, öltözött, nőkkel élt.

– S. A.: Menjünk vissza a *Fagyöngyök*hez.

– S. V.: Nagyon-nagyon közel állnak hozzám azok a szereplők, akik játszottak a filmben. Valami csodálatos, ahogy a film indul. A fagyöngy-szedés esztétikailag szép, de a pénzkeresetnek az a formája életveszélyes. És nagyon szép volt a család egymáshoz tartozása. A gyerekek, a Nóra, a kis Nóra, a nagy Nóra.

– S. A.: A film alap hangulata az idill. Hogy egy példát hozzak: csodálatos idill, amikor a házaspár otthon, a gyerekek lefektetése után a hajnalban szedett fagyöngyökből csokrot készít. Maga a készítés békés, de közben évdnek, civódnak, veszekednek egymással, miközben érezni azt is, hogy imádják egymást. Zsóka, Te is azt mondtad, hogy ezt a jelenetet szeretted.

– Sz. E.: Igen, nagyon szeretem.

– S. V.: Szerintem ez a film inkább a szociológiai tárgyú filmek sorába tartozik, amiből a Balázs Béla Stúdióban akkortájt nagyon sok készült. A keményebben politikai filmek, azok később jöttek, de az idesorolható filmek mindegyike is nagyon fontos dologról szól. Ha nyilvánosan vetítették volna, szerintem Magyarország politikai köztudatán sokat változtathatott volna. De akkor elképzelhetetlen volt, hogy akár moziban, akár a televízióban vetítsék. Szeretném hozzátenni még a *Tantörténet*hez meg a *Fagyöngyök*hez, hogy attól is egészen különleges volt, hogy gyakorlatilag a két filmnek ugyanaz a fiatal nő a főszereplője, és az ő életének, 15 éves korától kb. a 20-as éveinek végéig, mire a harmadik gyereket megszüli, ennek a teljes folyamatát követi Judit. Tehát a *Tantörténet*ben azt mutatja be, hogy a Nóra 15 éves korában jár egy társaságba, és ezt

is hozzá kell tenni, hogy abban az időszakban tilos volt Magyarországon, hogy a fiatalok összejárjanak. Egy zugló pince volt a klubjuk, ahová a szülők elől egymáshoz menekültek. Beszélgettek, zenét hallgattak, söröztek. Ezt a történetet ismerte meg először Judit, ebből bomlott ki a két film történetet. A rendőrség is többször vegzálta őket, hogy miért járnak oda.

– S. A.: Ami a hatalom korlátoltságát mutatta.
– Sz. E.: Így van, minősítette a működő hatalmat, ahogy a fiatalokkal bánt. Judit pontosan ezt szerette volna megmutatni, hogy itt szó sincs huliganizmusról, rossz szándékokról. A fiatalok összejárnak, beszélgetnek, menekülnek a szüleik, a felnőttek elől. Keresik a generációs együttlétet. A galeri történetének a középpontja Nóra, aki serdülőként úgy érzi mindenki becsapta, elhagyta, senki sem szereti. Kicsúszik a lába alól a talaj, öngyilkosságot kísérel meg, majd talpra áll. Dolgozik, többször férjhez megy, két gyereket szül. *A fagyöngyökben* az életének egy olyan pillanatát mutatja be – és ez tényleg a legszebbek közé tartozik – amikor a harmadik gyereket várja. A filmen kívüli történethez az is hozzátartozik, ami Ember Judit nagyságát bizonyítja, hogy a film leforgatásával Nórának akart anyagilag segíteni. Nóra megsérült az öngyilkossági kísérletek, és emiatt a kélt első gyermekét császármetszéssel szülte meg. Most a harmadikat is csak ezzel a módszerrel szülhette meg. Judit ezért a szülés körüli családi teendők köré szötte a film történetét. Elérte, hogy a filmgyár kifizette Budapest legjobb szülészét, akire a családnak nem lett volna pénze. Judit, amikor forgatta a *Fagyöngyök*-et úgy állította össze a forgatások sorrendjét, hogy a szülésig eljutva a szülés maga is vászonra kerüljön. Magyar filmben először mutattak be végig egy szülést.

– S. A.: Erre Judit nagyon büszke volt.
– Sz. E.: Nagyon gyorsan utána egy másik rendező, Mészáros Márta, a *Kilenc hónapban*, Monori Lili szülését mutatta végig. Judit filmjében az anya és az újszülött fia úgy jelenik meg együtt, mintha madonna a kis Jézussal. A szülést, mint az anyaság misztériumát a maga egyszerűségében és nagyszerűségében jeleníti meg. Mint említettük számomra is *A fagyöngyök* legszebb része az, amikor a házaspár kötözi a fagyöngy csokrokat, és közben manipulálják egymást, hogy autót vegyenek-e a családnak, vagy csizmát Nórának, az anyának. Attól gyönyörű és emberi ez a jelenet, mert egyszerű és hétköznapi. De Ember Judit megemeli a jelenetet és az idillben az esendőséget és tisztaságot is képes megmutatni.

A másik kedvenc jelenetem, amit Vass Éva nem választott be az összeállításába, amikor a harmadik gyermekét váró Nóra nagymamájával beszélget. A mama, aki készül kimenni másik lányához Nyugat-Németországba, a családjuk történetéről mesél. Kiderül, hogy a nagymama is, Nóra édesanyja is házasság előtt lettek terhesek, szerelemgyereket szültek. Mondhatjuk a női függetlenségre törekvés sajátos mintája öröklődött a családjukban. Ezek a gyönyörű nők a függetlenségüket, a szabadságukat a szerelemben élték meg, abban teljesedtek ki, és természetesnek tartották, hogy gyermeket szüljenek. A nagymama cselédként esett teherbe a háziúrtól, Nóra anyja szerelmes lett a falu leggazdagabb családjának a fiába, de a családja nem engedte, hogy elvegye a gyönyörű, de szegény lányt. Így a most harmadik gyermeke születését váró főhős nő is házasságon kívül született, szerelem-gyerek. Anyja leányanya volt.

– S. V.: Viszont Nórárt terhesen elvette feleségül Jenő.

– Sz. E.: Igen. Judit olyan történeteket mondott el a két filmben, amivel addig magyar filmben nem találkozhattunk. Maga a történetész, a film dramaturgiája, az emberek titkai és azoknak minősítés, értékelés nélküli megjelenítése teljesen újszerű. A hétköznapiak, az emberek mindennapjainak a csodáit rehabilitálta ezekben a filmekben Judit. Egy ideig tervezte, hogy továbbviszi Nóra történetét, de aztán lemondott róla. Annyira szép, és hiteles a két filmben az önmagát alakító nagymama, anya és lánya, hogy egyetérthetünk Judittal, hogy a szerepeket csak velük játszatta el és színésznővel.

– S. A.: Az anya elő is adja magát, egy primadonna veszett el benne.

– Sz. E.: Rémesen irigylem azokat a szép nőket, akik így elő tudják adni magukat, mert egyetérték Judittal, ez a viselkedés az ő esetükben a természetes.

– S. A.: És a rivalizálás a kis Nórával?

– Sz. E.: A lány Nóra imádja az anyját, és nem veszi észre ezt a rivalizálást, hisz úgy érzi ő nem olyan szép, mint az anyja. De a mintakövetés itt is megjelenik, mert a saját lányától viszont kicsikarja, hogy azt mondja rá, „Anyja, te vagy a legszebb”. Ez benne van a bemutatott filmben is. Vagyis ő nem az anyjával, hanem a lányával fog rivalizálni. Gyönyörű, finom, apró realiztikus és fontos momentumokat mutat be a filmjeiben Judit.

– S. A.: Összefoglalva a nézők és a magam számára, Juditot a női sors izgatta nagyon. Milyen lehet a modern, autonóm nőiség, amikor nem a felső középosztály hétköznapi gondjaival küzdenek.

Sőt, az élet perifériáján vannak. De mégis megélik, megélhetik a nőiségüket, vágnak a szabadságra, az autonómiára, a függetlenségre. És azt, hogy persze, különböző férfiakkal kísérleteznek, hátha valamelyik bejön, nehezen tudnak ilyen autonóm nőkhöz férfiak kapcsolódni. A Pipás Pista a továbbfejlődése az autonómiának, ami megint csak egy XX. századi sors, és eléggé meg is rettentek tőle sokan, akik nem nagyon szerették volna, hogy ebből játékfilm legyen, mert micsoda dolog az, hogy van egy nő, aki férfiként viselkedik. A férfi szerepben segít azokon az asszonyokon, aki a „használatlan” vált férjeiket el akarják tenni a láb alól. Kisjutka! Belülről ez a női sors milyen volt?

– Horváth Judit (továbbiakban: H. J.): Összeírtam pár dolgot, hogy el tudjam mondani. Pár dolgot csak a személyes emlékekről, pár dolgot pedig az amerikai korabeli irodalomból, hogy mit is mondanak a titokról, és ez hogyan is kapcsolódhat ezekhez a filmekhez. Tehát a személyes élmények, hogy hogyan is találkoztam vele.

– S. A.: Anyával?

– H. J.: Igen. Amikor megszülettem, anyám rám nézett, és azt mondta: „Legyünk jóba!” Így is lett. Jóban lettünk. De mi több, ez lett a varázsszavunk. A jelszó, ami átsegített bármi konfliktuson, ütközésen, bosszúságon, haragon, csalódáson. Még az Óperenciás-tengeren is túl, nyolc ezer km-es távolságon át, ha kimondtuk, megfordult a kocka, és újra örültünk egymásnak. Volt egy másik örömnünk is, így hangzott: „Mi mindent elmondunk egymásnak”. Ez a mondat szoros kapcsolatunkat ünnepelte. Nem azt jelentette, hogy mindent el kellett mondani egymásnak, vagy hogy ő valaha is megkövetelte volna, hogy kimondjam a kimondhatatlant, azt sem jelentette, hogy nem érdekelte az önállóságom vagy az autonóm lényem fontossága, hanem inkább azt sugallta, hogyha szeretném, minden elmondható, minden kimondható és megérhető. Ha már titokról van szó, így mondanám: az anya a titkok hordozója vagy a titkok felnyitója és eltűrője. Ennél több egy anyától nem telik. Saját érdeme nem a hallgatás, nem az elhallgatás, hanem a titkok tanulsága. Ehhez majd később visszatérek. Azt mondta, hogy én vagyok legfontosabb. Ez onnan származott, hogy 4 évesen egy filmjének nyilvános vetítésén hirtelen felkiáltottam: „Ez a film unalmas! Menjünk haza!” A vetítészobában mindenki nagyot nevetett, és ő is. Viccesnek tartotta. Aztán amikor Kulics Ágival vágott filmet, lopvaszánva megkérdeztem a vágószobában: „Anya végre mikor kezd el már dolgozni?” Ági mosolyogva

megkérdezte: „Azt gondolod, Juditka, hogy anyád nem dolgozik?” „Hát, nem! Mikor hozza a mosóvödört?” Merthogy akkoriban azt gondoltam, hogy az az igazi munka. És ő csak ünnepelte, mint kritikusat. Arra nem vállalkozom, hogy elemezzem bármelyik filmjét, és arra sem, hogy őt elemezzem, hiszen analízisem nagyobb része úgyis arra ment rá. Ő mindig nevetett, és emlékeztetett arra a viccre, hogy megkérdezik 20 év analitikus kezelés után a beteget: „Hol tart?” Azt válaszolja: „Hát, az anyámnál.” 30 év múlva újra megkérdezték. „Nos, hol tart most?” „Hát, az anyámnál.” „Ön még mindig az anyjánál tart?” Ő erre: „Miért? Van más is?” Én is még mindig az anyámnál tartok. Közben 30 év eltelt, mióta eljöttem Magyarországról. Az anyámnál tartok, mert ő tanúja volt titkaimnak. És persze, mint tudjuk, tanúja volt saját kalandjai titkainak is. Pszichológus lettem. Az amerikai irodalomban a tanulásról Warren Paul L. így ír, saját fordításomban, amiért elnézést kérek, mert nem hibátlan. „A tanulás gondoskodást jelent. És ugyanakkor elhagyást. A sikeres növekedésnél a korai unió, ami megmutatkozik az anya és a csecsemő zárolt tekintetén át, független működésnek ad módot. Látható az anya fogékony mosolyában, ahogy megjelenik az egyre inkább autonóm gyermek-felismerése”. Az analitikában a tanulás nem csupán a találkozást jelenti, hanem a másság elfogadását. A másságnak nem szinonimja az elidegenedés. A másság tiszteltben tartása az ellentéte a közönynek. Leginkább elfogadást jelent, a más gondozását a szeparációval szemben is, amely lehetővé teszi minden ember fejlődését. A pszichoanalitikus kezelésben a beteg autonóm, önálló elemzésének tiszteletadása elősegíti az alany egyéniségét. A pszichoanalitikus tanulás elengedhetetlen katalizátora a beteg önmegvalósítása, növekvő önmeghatározása és a személyes énjének nyilvánulása. A tanulásban észrevesszük azt, amit megértünk a másokban. Még ugyanakkor azt is elismerjük, hogy soha nem tudjuk teljesen megérteni a másság lényeges elemét. Ismerjük a mást, de sosem teljes mértékben. Amikor a Péter bácsi a Pócspeletriben azt mondja: „Nem lesz nekem ebből bajom?” Anyám nem azt mondja, hogy megvigasztal majd, hogy „nem”, meg azt sem, hogy „tudom, hogy mire tetszik gondolni”, hanem elismerve Péter bácsi gondját, de nem értve a teljes gondolatmenetét, azt mondja: „Mire tetszik gondolni, Péter bácsi, mi baja lehet?” Ez a válasz lehetővé teszi a tanulást, a másság kibontakozására. Tanúként anyám felismeri és felfogja az érzelmi jelentőségét, hogy Péter bácsi fél. Nem tolakodóan, nem tartózkodó-

an, hanem tisztelő figyelemmel, aktív részvétellel, empatikus érzékenységgel Péter bácsival mondatja ki az okot.

– S. A.: Átmeneti terület, vektor.

– H. J.: Tehát tisztelegve a 'self' és a másság megkülönböztetése előtt. A tanulság lényege nem a felmentés, mentesítés, nem a megerősítés, hanem a felismerés. Ahogy a pszichoanalitikában is így ilendő, egy mély és őszinte respektálása a beteg autentikus másságának. A másság és az önjáró lény megteremtése fontos fejlődési lépés a titkok megtartásához. Máshogy mondva, a titkok megtartásának kapacitása egy fejlődési eredmény. Ez a képesség akkor jelent meg, amikor egy gyerek felméri, kb. 2 éves korában, hogy vannak aspektusok önmagáról, amit ő ismer, amiket mások nem ismernek. Amikor a Fagyöngyökben Nórika ránéz a kistestvére köldökére, és azt kérdezi, „megütötte magát?”, abban a pillanatban ő tud valamit, amit más nem. Észrevett valamit, valami titkot, amit meg akar fejteni. Ugyanakkor ezzel tudatja magával és másokkal eszmei önállóságát és saját elméletét. A gyerekek gyakran fantáziálják, hogy a szülői intimitás és szexualitás fizikai sérüléssel vagy ütéssel jár. Mivel anya és lánya kapcsolatáról beszélünk, elmondanám, hogy gyakran összekötődnek a női kapcsolatok, anya–lánya kapcsolat vagy nőnemű lények kapcsolatai a titkokkal. Mégpedig titkok a szexualitásról. Mesék utalnak erre, például Démétér Istennő titkos szertartások során ünnepelte a női fertilitást és szexualitást. Melyen gyakran átgázolnak titkosan és örömeiketelve a titok megosztásával vagy megtartásával kapcsolatban, ami feltétlenül fontos a női nemi kapcsolódáshoz. Fejlődéstani szempontból a lány tudomást szerez az apja iránti szexuális impulzusairól, ami őt és az anyját versenybe helyezi. Hiszen ez egy jelentős lojális konfliktust okoz az anya szeretetét és hűségét illetően. Mivel az anya az ellátó, a szexuális verseny veszélyt jelent a lány ellátására is. A lány úgy érzi, hogy el kell titkolni a szexuális érzéseket. A szexualitást blokkolni kell, mint egy szeparált, titkos világot. A *Tantörténetben* megtudjuk, hogy a tinédzser Nórikában több a titok, mint a nyitottság, mármint az anyját illetve. Mindenféle fajta titkok. Andrea elmondja, hogy Nórika 15 évesen elbujdosott otthonról. Anyja Nóra, nagy Nóra, a férjekre és magára figyelt, kevésbé őrá. Nórika kifejti, szerette volna titkait elmondani anyjának, de valami blokkolta ebben. Hogy mi lehetett ez a konfliktus? Talán a perception complex leírásával lehetne illusztrálni. Ezt a Cool és Holdsmán írták le, akik a tanáraink voltak a Michigani Pszichoanalitikai Intézetben. Szerintük a perception complex jobban

illusztrálja a lányoknál az anyával szembeni komplexus. Az utóbbi 5–10 évben, így fogalmazzák meg az Oedipus komplexust a nőknél. A mítoszi így hangzik: Perszephone a termékenység, a termés istennője. Démétér és Zeusz lánya, és előfordul Koré név alatt is. Hádész kérte Zeuszt, engedje hozzá feleségül Perszephone-t. De Zeusz erre nem adott határozott választ. Perszephone a barátnőivel virágot szedett, és amikor kissé eltávolodott tőlük, meghasadt a föld, és a mélyből előbukkanó Hádész, fekete sötétséget fújó lovaival elragadta. Amik egy fekete szekeret húztak. Perszephone-nak csak sikoltani maradt ideje, azt csak Hekaté, a Hold és mágia istennője hallotta meg. Héliusz napisten látta is, és a lányát kereső Démétérnek elmondta, ki volt a tettes. Démétér gyászba borult, az Olümposzon lakó istenekkel is szakított, és az emberek által neki szentelt templomban élt. Mivel nem figyelt a termésre, az nem ért be, és az emberiséget éhínség sújtotta. Zeusz azért arra kérte Démétért, hogy térjen vissza. Démétér erre csak akkor volt hajlandó, ha Hádész elengedi Perszephone-t. Hádész ebbe beleegyezett, azonban csalfa módon gránátalmát adott neki, mert tudta, hogy aki az alvilág étkeiből eszik, az végérvényesen soha nem hagyhatja el az alvilágot. Démétér csak úgy volt hajlandó visszatérni a feladatához, ha Perszephone az év kétharmad részét vele, és csak a maradékot tölti az alvilágban Hádésszal. Tehát ez a mítosz. Klinikai szempontból a két világ egy szexuális világ a férfivel, és egy nem-szexuális világ az anyával. A Perszephone-mítosz a lojális konfliktust, a felnőtt szexualitást tartalmazza. Perszephone végül is folytatja kapcsolatát az anyával, ami biztonságot és megnyugvást teremt kompromisszum formációval. A mítosz leírja a női konfliktusok feloldását a szerelem és a lojalitás között. A *Fagyöngyökben* megtudjuk, hogy Nórika még mindig az él, és most megosztja ezt a teret férje és anyja között. Azt is el lehet még mondani, hogy a nagy Nóra, mint Démétér, az alvilágba szállva hozza vissza Nórikát. Ezt elmondja a *Tantörténetben*, hogy utána pánikba esett, és úgy érezte, hogy neki kell megmenteni a lányát. Perszephone dilemmája minden női intrapszichés élménynek a része, mert magában foglalja a gondolatot a termékenységről, a szüzességről, veszteségről, az anya–lánya kapcsolatról és a titkos, elrejtett motívációról úgy általánosságban.

[TAPS]

– S. A.: Ezzel a kettőtök kapcsolatát is megfejtetted?

– H. J.: Biztos, benne van, de benne van minden nőnek a kapcsolata az anyukájával.

– S. A.: Miközben olvastál, azon gondolkodtam, hogy anyád nagy mestere volt, az elengedésnek. Ahogy például téged is elengedett, meg apádat is elengedte, ahogy Benneteket útra bocsájtott! Szóval egy nagy elegendő volt.

– H. J.: Igen.

– S. A.: Ha már itt vagyunk, többen is szerettek volna beszélni a Pipás Pistáról. Pipás Pista gondolati születésénél én is ott lehettem már. Judit kérdésénél, hogy milyen lesz, amikor egy nő férfinak öltözik, milyen a szexuális identitása, ez a homoszexualitás vagy miről is van szó? Már utaltam rá, vajon miért nem engedték, hogy játékfilmet csináljon ebből Judit? Ő azt gondolta, hogy mindenütt csak férfiak voltak, a filmforgatásra lehetőséget adók is. Egyáltalán a filmszakmában hatalmi pozícióban csak férfiak voltak. Emiatt a Pipás Pista történetben nagyon erős kasztrációs szorongást és fenyegetettséget láttak. Hogy lehetne egy olyan erős nő, aki férfiként is képes létezni, és a női kiszolgáltatottságot, megalázottságot és a világ rendjét képes helyre állítani a maga egyszerű, paraszti módján. De Pipás Pista a Judit volt, meggyőződésem, és ő volt az, aki szembe akart szállni a nőiséget semmibe vevő, nem becsülő, nem értékelő férfi renddel.

– H. J.: A Pipás Pista azért a női szolidaritásról szól.

– S. A.: Arról is.

– S. V.: Teljesen igazad van. Ez is érdekelte, hogy a nők, mint csoportérdeket érvényesítő csapat, akivel egymáshoz tartozunk. Szolidáris csoport, igen.

– Sz. E.: Hagy térjek oda vissza, hogy Judit szerint a filmrendezőnek a néprajz ismeretére is szüksége van. Ezzel a történetet a néprajztudományból merítette. Olvasta a XX. század eleji történetet, olvasta Bálint Sándornak, a szegedi Néprajztudományi Tanszék vezetőjének tanulmányát, majd járva a Szeged környéki tanyavilágban, történeteket gyűjtött róla. Én is azt gondolom, hogy ebben biztosan azt is észrevette, hogyha a nők összefognak, akkor le lehet győzni a férfijogú társadalomban nők ellen elkövetett igazságtalanságokat. Judit meg volt arról győződve, ha ugyanezt a történetet egy férfi viszi a filmgyárba, akkor az lehetőséget kap a film elkészítésére. Mint ahogy pár év múlva, Judit ötletének a megszületése után készül egy film a leszbikususágról a filmgyárban.⁶ Ez a leszbikus történet ismert volt a

gyárban, mert két azonos nemű dramaturg közötti szerelmi történetet mondott el. Az egyik dramaturg ismert író, újságíró (Galgóczy Erzsébet) volt. A másik dramaturg egy házasságot hagyott ott és élt együtt dramaturg társával. A katonatiszt férj nem tudta elviselni, hogy a felesége egy nővel csalja meg, meglötte és örök életre megnyomorította. Ebből a történetből film készült Makk Károly filmje, ami olyan átütő film lett, hogy Cannes-ban díjazták is. Juditot nem vigasztalta a díjazás ténye sem, a jó sikerült film sem, de emberi nagyságát bizonyítja, hogy iriggyé sem tette. A korábbi években Judit az akkor létező öt stúdiót fölkereste a Pipás Pista történettel, de nem támogatták. Tudom, hogy a ZDF-fel is tárgyalt, akik vállalták volna a koprodukciót. Arra is emlékszem, hogy Hanna Schygullat akarta Pipás Pista szerepére megnyerni, amely ötletét a tárgyalásokban is felhasználta. Az akkori törvények szerint csak akkor lehetett volna koprodukcióban elkészíteni, ha magyar stúdió is hozzájárul anyagiilag a film elkészítéséhez. Ezt nem tudta elérni, amit nagy vereségként élt meg. Hála Istennek a Szegedi Körzeti Stúdió az 1980-as évek elején a téma dokumentumfilmes feldolgozását támogatta. A szegediek számára ismert volt ez a történet, ami azért is nagyon jó, mert még élő szereplőket talált Judit a szegedi tanyavilágban. A Pipás Pistáról beszélő hősei vagy már gyerekkorukban hallották a történetet, vagy magát Pipás Pistát is ismerték. Így jutott el Pipás Pista unokájához is, aki a Bánátban élt. Judit hihetetlen intelligenciáját, alkotói energiáját mutatja, hogy tudott váltani. Ha játékfilmben nem sikerült a történetet feldolgoznia, akkor műfajt váltott és dokumentumfilmmé alakította.⁷ Jó néhány évet rááldozott erre a témára, de nem kapott pénzügyi támogatást a stúdióktól. Mi, akik körülötte voltunk, láttuk, mennyire szenvedett ettől, mennyire megalázónak érezte a helyzetet. Sokkal nagyobb volumenű lett volna, ha ezt a játékfilmet elkészítheti, mert ő ebben egyrészt a női szolidaritást, másrészt azt a történelmi helyzetet is elemezhetné volna, amelyik „kitermelte” – bocsánat, hogy ilyen kifejezést használok – magát Pipás Pistát és a gyilkosságokat. Az első világháború után történt mindez. A férfiek harcoltak a fronton, az asszonyok működtették a falusi gazdaságokat. A háborúban fizikailag, szellemileg megrokkant férfiak már alkalmatlanná váltak az otthoni, családi életre is, a gazdaság működtetésére is.

6 Makk Károly: *Egymásra nézve*, 1982. A film alapjául szolgáló kisregényt Galgóczy Erzsébet írta *Törvényen belül* címmel, ami 1980-ban jelent. Mai szóval élve ebben Galgóczy coming out-olt, vagyis nyilvánossá tette leszbikusságát.

7 *Pipás Pista és társai*, 1982. Operatőr: Kléner György. Gyártó Szegedi Körzeti Stúdió. Abban az évben megkapta a Magyar Filmkritikusok díját.

– S. V.: Amíg a férfiak a háborúban voltak, addig a nők megtanultak önállóan élni.

– S. A.: Nemcsak az, hanem az orosz hadifoglyok, akik itt voltak, másként viszonyultak ezekhez a nőkhöz. Ők képesek voltak szolgáló módon, odaadó módon, és nem pedig a kocsmázó férfiak hagyományos férfi mentalitásával viszonyulni ezekhez a nőkhöz. Tehát azt tanulták meg, hogy létezik másfajta viszony férfi és nő között. És amikor hazajöttek a hadifogságból, és ugyanott folytatták, ahol eddig, azt akkor már ennek fényében, hogy van másfajta viszonyulás, amikor egyenrangú vagy, amikor a nő is beleszólhat abba, hogy mit szeretne és mire vágyik, ezt már akkor nem tolerálták.

– S. V.: Egyszerűen nem voltak hajlandók tovább a kiszolgáltatott szerepre. Ez történt, úgyhogy ez nagyon jó történet.

– Sz. E.: Nagyon, és mondom, erről is szeretett volna beszélni, hogy mi volt az a társadalmi kontextus, ahol egyszer csak eljut oda egy gyerekes asszony, hogy amikor a férfiak kimentek a frontra, attól kezdve férfiruhában járt. Egy nemi szerep hogyan változik meg annak eredményeként, hogy csak így alkalmazzák addig férfiak által végzett munkákra, és csak így fizetnek neki annyi órabért, mint korábban a férfiaknak. Egyébként is számára élvezetesebb volt, ha a férfiak közé ült a kocsmában. Nem érezte jól magát nőkkel otthon, a konyhában.

– S. A.: Ez egy lesbikus történet, azért hozod párhuzamba Makk Károly filmjével?

– Sz. E.: Is. De nemcsak az. Annál sokkal több. Judit történetei nem ilyen egyszerű történetek. A szexualitás, meg az élet szexuális vonatkozásai mindig benne vannak az alkotásaiban, de mindig egy teljes történelmi és társadalmi tablót rajzol hősei köré. Én azt gondolom, hogy ez is a művészi titkai közé tartozik, hogy kis apró realista epizódokkal teremti meg azt a világot, amiben a hősei élnek, hogy ettől a történeteinek folyamata igazzá válik, természetessé, hogy valami így alakul, vagy úgy alakul.

– S. A.: A Pipásban, ahogy visszaemlékszem, mert most magamban rekonstruálom, Judit számára egy olyan sors-történet, amiben valakinek lehetősége adódott, még ha ilyen magyar tanyavilágbeli férfiakat eltételező karrier lévén is a saját szexuális identitását és nőiességét megkonstruálni. Tehát egy identitás-konstrukció abban a felfogásban, ahol a szexuális identitás nem egy olyan nemi szereppel öröklött valami, hanem meg kell konstruálnunk. Bennem úgy él, hogy Juditot ez izgatta, hogy hogyan teremtheti/konstruálhatja meg egy nő a saját identitását, benne a szexualitását, autonómiáját és a

férfiakkhoz való viszonyát, ami nem a hagyományos nemi szerepek alapján történik. Te is ennek cselekvő tanúja, dialógusbeli résztvevője voltál.

– Szekfű András (továbbiakban: Sz. A.):⁸ Én két ponton kapcsolódtam Judit munkásságához. Egyrészt, amikor a Balázs Béla Stúdióval elkezdtük körbe vinni és vetíteni az országban a *Tantörténetet* és *A fagyöngyöket* így párban, egy nagyobb akció részeként. Utána, sok évvel később, a '90-es évek elején pedig elmeséltem Juditnak egy történetet, ami talán a legdirektebb módon olyan történet volt, amiben ő saját magát fölfedezte, és ebből csinálta az *„És ne vigy minket kísértésbe* (1993) c. filmjét, aminek én, mondjuk úgy, a producere vagy részben a pénzügyosa voltam. Többben támogattuk a filmet, akkor ment a cégem. Tehát ez a két pont volt. Közte én külföldön voltam. Sajnos akkor, amikor a gyönyörű '56-os filmjei készültek, akkor nem voltam itt. Egy harmadik fontos pont, amit muszáj elmondani, hogy amikor kimentem Ausztriába tanítani, akkor Judit megkért engem, hogy csináljak egy interjút Pócspetri plébánosával, aki Alsó-Bajorországban élt, ami Salzburgtól, ahol én tanítottam, csupán néhány 10 km-re volt. Meg is csináltuk ezt az interjút, meg is van, kb. 50 perc. Nem egy „Ember Judit interjú”, tehát ne tessék csodákat várni, de akkor is, ez egy fontos dokumentum. Tehát ez a három pont van. Most ha a Pipás Pistára kérdezel, akkor egyrészt azt el tudom mesélni, hogy amikor énvelem beszélgetett, akkor, mivel magyar produkcióról volt szó, Kishonti Ildikót tervezte el Pipás Pistának. Tehát ilyen típusú színésznőben gondolkodott. Nekem az a benyomáson egyébként, hogy a Pipás Pista esetében, de talán máskor is, Judit nem mérte föl azt, hogy az ő dokumentumfilmjei és az ő módszere az mennyire radikális módszer. Ezért amikor „beleütközött a fiúk falába”, ezt így mondta, akkor egy kicsit tényleg nemi elnyomottsági konfliktusnak is élte meg. Nem akarom vitatni, hogy ebben igaza volt, csak azt akarom mondani, hogy nem érzékelte azt, hogy akárki viszi ezeket a filmeket, az mind falba ütközik. Ehhez képest csodálatos az, hogy Judit mennyit át tudott nyomni belőlük. Ugye? Hihetetlen szelídséggel, szívósággal, szelíd erőszakossággal vitte mégis keresztül az akarát „a különböző fiúk falán”. A Balázs Béla Stúdióban nem is tudom, volt-e olyan vezetőség, aminek nőtagja volt.

– Sz. E.: Ő.

– Sz. A.: Igen, igen. De gyakorlatilag csupán fiúk ültek a vezetőségben. Azért is érdemes len-

8 Szekfű András professor emeritus, filmtörténész.

ne elgondolkodni ezen, mert ő leginkább Simó Sándoréknál tudott még valamit csinálni a Hunniában. Mégis Simó is mintegy negatív hős került elő a történetekbe. Holott egyrészt, aki ismeri Simót, az tudja, hogy valahol egészen más volt. Simó támogatta a Juditot, a Pipás Pistát nem. Simó híressé vált osztálya rajongott érte, és díjat alapított az emlékére. De ugyanakkor Jeles András is beleütközött Simóba, amikor *A kis Valentinót* csinálta. Jeles András ugyanazzal az értetlenséggel beszélt Simóról. Simó most egy kicsit fogalomná vált itt, mint annak a stúdióinak a vezetője, ahol Judit nem tudta elérni, hogy egy jelentős tervéből játékfilm legyen. Simó is radikális volt, de ő egy másfajta radikalizmust képviselt. A játékfilmben egészen radikálisan, újszerű módon állt a dolgokhoz, és keresztbe állt. Szóval ők mindannyian Rátóthyak voltak, akik a létrát keresztbe vitték az erdőn.

– Groó Diána (továbbiakban: G. D.):⁹ Bocsnat, közbeszólók, mint a Simó osztály egyik tagja. Én erről nem tudtam. Ellenben azt, aki fogalomná tette nálunk Ember Judit nevét, az Simon Sándor és Schiffer Pál voltak.

– Sz. A.: Bocsnat, én nem azt mondtam, hogy Simó utálta Juditot, én azt mondtam, hogy Judit ütközött Simóval. Simó okos ember volt, és szerette Juditot.

– G. D.: Az ütközések kapcsán azt az élményemet elmondom, hogy azonkívül, hogy Simó az osztályfőnökünk volt, de Schifert hívta el első évben a dokumentumfilm oktatására. Ez volt a módszere. És azt gondolom, hogy itt találkoztunk az Ember Judit nevével is és a fogalmával is. Ugye mindenki játékfilmesnek készült. De az első évben az volt a terv, hogy először csináljunk dokumentumfilmet, és nem akárhogy, ez volt az ún. szociológiai társadalmi kutatás.

– Sz. A.: Ez a Herskó után szabadon.

– G. D.: Igen, én csak a saját szemszögemből tudom mondani, hogy én a Schifferen keresztül találkoztam például Ember Judittal először, és egyébként meg is van még a telefonszáma a Karikáson keresztül. Én például ennek a módszernek köszönhetem azt, ami szerintem egy filmesnél nagyon fontos, nem mindenképp, hogy nekem a dokumentumfilm és a játékfilm ugyanolyan kihívás, ugyanolyan csodálatos. Nincs a kettő között, azt gondolom, egy felsőbbrendű, alsóbb rendű viszony. Ennek kiváló,

9 Groó Diána filmrendező. A filmkonferencián a Kerekasztal-beszélgetés 1. foglalkozott a *Regina* című filmjével. A beszélgetés moderátora Erős Ferenc, a filmkonferencia elnöke volt.

gyakorlatilag ikonikus alakja volt számomra Simó is, Ember Judit is. Simó azért, mert ő használta ezeket az embereket, és legendává tette őket.

Sz. E.: Andrásnak igaza van, hogy itt egy „férfifalról” van szó, de ez nem zárja ki az említett személyek támogatását. Simó osztálytársa volt Juditnak, ők mindketten Herskó-tanítványok voltak. Biztos, hogy Simó nagyon sokban segítette őt. *A Fagyöngyök* például a BBS és a Hunnia koprodukciójában készült, a Hunniának akkor Simó Sándor volt a vezetője. A Pipás Pistát nem fogadta el, mert túl radikális volt a Judit elképzelése. Neki, mint vezetőnek túl sok szempontot kellett figyelembe vennie. Azt gondolom, hogy Makk Károly története azért mehetett át minden falon, mert ugyan a téma, a leszbikusság tabu volt, de a modellül, alapul szolgáló történet résztvevői még a filmgyárban dolgoztak, konkrét élmény volt mindenki számára. Személyes, filmgyári történetnek tartották az *Egymásra nézve* című alkotást. A Judit-féle másfajta megközelítés, másként gondolkodás, a nemi szerepekkel kapcsolatos radikális szemléletmódja nem nyerte meg a filmgyáriak tetszését.

– G. D.: Makk filmjében egy férfi gyilkolt! A Juditnál pedig a nők akasztják a férfiakat.

– Sz. E.: Igen.

– G. D.: Ugye? Azért ez nagy különbség!

– S. A.: Ki is indulhatunk abból is, ahogy Éva az előadásodban is hangsúlyozta, hogy a filmjében önmagáról van szó, mindegyik filmjében önmagáról is beszél. A mi beszélgetéseinkben a Juditot sokáig piszkáltam, hogy miért nem csinál a zsidóságról, meg a holokausztról filmet. Judit válaszából egyfajta szemérmesség, óvatosság, szorongás is érződött. Mintha nem akarta volna magához túl közel engedni ezt a témát. Hiszen megírta már az ő történetüket a *Hajtűkanyarban* Mária, a nővére. Igaz, hogy a Juditot kifejejtette belőle, mintha ott se lett volna, csak Mari van jelen benne. Ez is csak gyűjtötte Juditban a feszültséget. Én mindig mondogattam: „Judit! Menj közelebb ehhez, csinálj erről az egész kérdéskörrel egy filmet. Ez izgat téged nagyon!” Azért örültem, amikor megtalálta a segítséggel, András, azt az alanyt, aki aztán ebben a segítségére volt. Az „*És ne vígy minket a kísértésbe...*”-ben *A levél* felolvasása, amelyben az apa majd felnőtté váló csecsemő lányának ad életvezetési tanácsokat olyan helyzet, amit csak Judit tudott egy filmben megteremteni.

Sz. E.: Igen, ez hasonló ahhoz a helyzethez, amit Herskó mesélt a *Kutrucz*-filmmel kapcsolatban. A film nézője azon izgul, hogy csak még ne legyen

vége, észre sem veszi, hogy majd 10 percig tart a film felolvasása. A Mester a Kutrucz-cal kapcsolatban mesélte, hogy mikor neki azt mondták, hogy 3 és fél órás, nagyon megijedt. Kicsit félt, hogy fogja ezt végignézni. Elkezdte nézni, és egyszer csak azon izgult, Jézus Máriám nehogya vége legyen! Vissza *A levél*-hez. Az apa azt akarta, hogy a levelet a lánynak 18 éves korában adják át.

S. V.: Mindezt a pár hónapos lányának.

Sz. E.: Igen, de a lánya nem 18 évesen, hanem 40 éves korában jut hozzá a levélhez. Végig egy olyan feszültséget képes teremteni, ami csak a legnagyobb filmekben, a legnagyobb filmrendezőknél sikerült.

S. V.: De mondjuk el azt is, hogy az apjával nem találkozik soha többé, mert nem tér vissza a koncentrációs táborból, de a lány túléli a borzalmakat, Kanadába költözik és itt olvassa el apja levelét. Az apja, akkor a két vagy három hónapos lányának úgy fogalmaz, hogy megpróbál mindent belesűríteni abba a levélbe, ami egy gyereknek esetleg apa nélkül kapaszkodót nyújthat. És ezzel az apával többet nem találkozik. A pár hónapos gyereknek írtakat csak 40 éves korában olvashatja el.

– Sz. A.: A levél, nem a cselédlány-történet része. A levél, az egy rokonnál volt, aki egy hagyatékban találta meg, majd juttatta el Balogh Marihoz, a film főhősehez felnőtt korában.

– S. A.: A cselédlány-részben az történik, hogy a csecsemőt a deportálás előtt a szülők a falujába visszatérő cselédlányokra bízák pénzzel, ruhával kellően kistafirozva. Olyan mértékben látják el, hogy a cselédlány a csecsemő jövőjéről is tudjon gondoskodni, beleértve a tanulmányait is. Mindez benne van a levélben. Csak hát a cselédlány valamiért megijedt. Talán a faluban megijesztették, mi lesz, ha megtalálják nála a gyereket? Úgy dönt, elviszi a szolnoki gettóba a szülők után kislányt. Az abádszalókiakat is, vagyis Juditékat is ide vitték, a szolnoki gettóba. Így összeér Judit története a film főhősnőjének a történetével, a deportálás, és a Strasshof, (a Bécs melletti tábor). Bemutatja, hogyan és miért éltek/élhették túl a gyerekek deportálást is, a holokausztot is.

– V. É.: Egyébként azt akartam kérdezni, hogy felfogható az ő alkotói karrierje úgy, mint amin tulajdonképpen halad az ő legnagyobb traumája, a holokauszt-trauma bemutatása, feldolgozása felé?

– S. V.: Már mint a Judit?

– S. A.: Igen.

– S. V.: Szerintem nem.

– S. A.: Miért nem?

– S. V.: Azért, mert nagyon sokáig ezt a témát

kerülte. Ez nem jelenti azt, hogy őt nem érdekelte. Ha jól tudom, nyolc vagy kilenc éves volt Judit...

– Sz. E.: Kilenc.

– S. V.: Tehát nem olyan sokat fogott ő ebből fel, azt hiszem. Amit felfogott, az a nővérel és az anyjával való kapcsolat a gettóban és a holokausztban belül. Mégpedig az, hogy Mária több évvel volt nála idősebb, és ő vette át az anyaszerepet, és ezért őt, mint kisgyereket tekintették, ami neki egy nagy sérelme volt. Nem azt mondom, hogy a holokauszt nem itatta őt át, de ez nagyon nagy súllyal szerepelt az ő személyiségében.

– S. A.: Én úgy emlékszem vissza, hogy Juditnak az édesapjuk elhurcolása, eltűnése maradt meg egy soha el nem múló fájdalomként. Nem élte meg, hogy az apjával való kapcsolata folytatódjon. Mindig olyan történeteket mesélt, mintha egy anya azt mondaná a lányának, hogy „köszönj minden férfinak, mert nem tudhatod, melyik az apád”. Egy apa nélkül fölnőtt kislány, és ez is hozzátartozik ehhez a holokauszt-történehez.

– G. D.: Nagy Imre és körének az exhumálása is ennek a folytatása, hogy restaurálja az elveszett apát.

– S. A.: Mert Nagy Imre lett az a szellemi apa, aki ezt az eltűnt, hiányzó apát aztán pótolta. Ugye Szabó István¹⁰ is megcsinálta a hiányzó apáról szóló filmjét. Hogy hol voltak az apák? Az apanélküliség még ma is szóba került. Nekem egy generációs kérdés lenne, bocsánat, hogyha már a zsidóságnál kötöttünk ki. Kisjudit, a te gyerekkorodban, mint második generáció, ez otthon téma volt? Az édesanyád földolgozta ezt? Beszélgettek?

– H. J.: A holokausztról?

– S. A.: A zsidóságról. Származásról.

– H. J.: Nem hozta elő, ami tipikus – azt olvasom – a zsidóságnál. De ő mindig kikérte magának, hogyha valaki azt mondta, hogy biztos trauma érte. Mert ő erre azt válaszolta: „De hát én filmet csinállok!” Tehát az, hogy ő filmet csinál, abban benne volt, hogy ő így vezette ki magát a traumákból. Amerikában voltam már, amikor megjelent Magyarországról egy nő, aki tanulmányt írt a második generációs traumákról. Eljött hozzám, mert hallotta, hogy Máriának az unokahúga vagyok.

– G. D.: Nem a Kunt Alapítvány, a Virágh Teréz?

– H. J.: Nem. Már nem emlékszem, ki volt, de elég híres tanulmányt írt.

– S. A.: Magyar?

– H. J. Magyar volt, igen. Csinált velem interjút, Amerikát végigfutotta, és második generációs

10 Szabó István: *Apá*, 1966.

túlélőkkel csinált interjúkat. Anyám ezt kikérte magának, hogy ő ezt nem viszi tovább. Mert nála megállt az, ahogy filmeket készít, és hogy megtalálta azt a módszerét a trauma elemzésének, hogy ez nem átvihető. Ez naiv szándék volt, hogyha belegondolunk, de ő elolvasott irodalmat erről. Érdekelte, hogy mi az, ami átvihető, a gyerekeknek milyen karakter-szindrómái jelentkeznek. Nem találta meg bennem és én sem.

– S. V.: Szabad beleszólni? Amit Éva kérdezett, hogy haladt a holokauszt téma felé? Abban lehet valami, mert korábban egyáltalán nem volt zsidó téma. Voltak ezek a politikai *Pócspetri, A határozat*. Aztán a vége felé a *Kutruczban* már előjött ez a zsidó téma, aztán az *És ne vigy minket a kísértésbe...*.¹¹ Tehát ebbe lehetett valami, hogy haladt, és később már foglalkozott a holokauszttal.

– S. A.: Juditot lehoztam Pécsre a *Ne vigy minket kísértésbe* c. filmre. Ott ugyanúgy elkezdtek a nők beszélni, hogy mit éltek át. Tehát megszólalhattak. Juditnak ez volt a mennyország, amikor embereket, akik nem beszéltek, megszólaltatja a filmje, mert úgy érzik, hogy lehet beszélni. Azt gondolom, hogy Judit óvatosan közeledett ahhoz, ami számára a legszemélyesebb volt, mert mi állandóan a zsidóságról beszélgettünk. A zsidóság kérdéseiről, ez mindig felmerült. Az identitás, a nőiség kérdése, a szexualitás és a zsidóság. Mindig ott volt. Ezek olyan egymással összekapcsolt, érzékeny területek voltak. De ahhoz, hogy a mély traumákat föl lehessen tárni, ahhoz talán az elaborációnak ezek az áttételei is kellettnek, és az a fogékonyság, ami Benne volt. Továbbá az érzékenység és a rezonalitás képessége és készsége, hogy mellé ülök, hogy lássák, hogy én is ott vagyok, velük vagyok. És ahogy András mondta, abban a pár percben, amit bevágtál Pócspetri kapcsán, ahol Judit beszélt a módszeréről, abban érződött az a nagyon határozott és nagyon nagy elhatározott szelídség, kedvesség, aminek az emberek nem tudtak ellenállni, és beszéltek. Mert tudták, hogy Juditot elemi módon érdeklí az, amit ők tudnak, csak ők tudnak, és ők elmondhatnak neki. Mert Judit nagyon szeretné, ha elmondanák neki terápiás vagy más okból.

– Sz. E.: Amikor összeállítottam *Az Ember-lépték. Ember Judit portré* című kötetet befejezésként megírtam a rövid életrajzát. Odaírtam, hogy Elsner Judit néven született. Azt mondta Judit, szó sem lehet róla, hogy én ezt beleírjam. Ő Ember Judit. És ha egyszer úgy döntött, hogy Ember Judit, akkor ez nem kerülhet nyomtatásba. Na, most én azt gondolom, hogy ő akkor jutott el a holokauszthoz, mint

az összes többi témánál, amikor úgy érezte, hogy már úgy tud róla beszélni, hogy minden oldalról képes elemezni. Tehát te lineárisan gondolod, hogy most ezt és ezt elmondom, utána ezt. Amikor egészen megérett benne, és már nagyon szembe tudott nézni, és már több olyan vonatkozását is képes volt megfogalmazni, amelyekben az általa sűrítménynek és lényegnek gondolt dolgok benne vannak, akkor jutott el odáig, hogy a Marika történetében a saját történetét is megfogalmazza. Korábban már idéztük a pócspetri asszonyokkal való beszélgetésben az együtt sírást. Abban a történetben is a holokausztról is beszélt, de még csak áttételesen.

– S. V.: Az én interjúmban van benne.

– Sz. E.: A tiédben van, igen. Körülbelül így hangzik: „...én elkészítettem a Pócspetrit, és azt gondolom, hogy a holokausztról szólót meg másoknak kéne elkészíteni”.

– S. V.: „Nem az én dolgom” – mondta.

– S. A.: Idézet tőle: „És visszatérve kérdésre, hogy miért nem csináltam a holokausztról filmet, hát azért, mert én tényleg úgy gondoltam: ha én kötelességemnek tartom, hogy a katolikus Pócspetri meghurcolásáról filmet csináljak, akkor nem az én dolgom a zsidók tragédiájáról beszélni”¹¹ – Erre gondoltál?

– Sz. E.: Igen, igen.

– S. A.: De aztán mégiscsak csinált.

– Sz. E.: Az volt az ars poetica-ja, hogy alanyi dokumentumfilmeket készít, és ha egy történetben önmagát megtalálja, úgy érzi, hogy róla is szól, akkor elkészíti a filmet. A Marika történetének több olyan vonatkozása van, amiben megtalálta magát. A Szolnoki Cukorgyárban volt gyűjtőtáborban Marika is, ő is. Marika a Bécs melletti Strasshofba került koncentrációs táborba, ahová ő is. „És ne vigy minket a kísértésbe” című filmmel kezdte el a saját holokauszt élményeit megfogalmazni.

– S. A.: Én gondolom, hogy azért, mert akkor jutott el odáig, és a te szavaidból is ezt érzékelem, hogy ő maga már ennek a feldolgozásában előbbre járt, mint Marika. Mert nem lehet együtt sírni a Marikával, hanem ő belül sírt. Csak ő nem – mint ahogy egy terápiás helyzetben, ha átérezzük, akkor nem együtt sírunk, együtt nevetünk. Krisztina?

– Dorn Krisztina (továbbiakban: D. K.):¹² Ezt akartam én is mondani, hogy ha már arra a múltkori, előadás utáni megjegyzésemre gondolsz, hogy úgy működött, mint egy jó terapeuta, és aztán amit

11 Surányi Vera: Kimondani a kimondhatatlant. In Szilágyi – Zalán 2003:241.

12 Dorn Krisztina pszichológus, a Bizalom Magán Pszichoterápiás Központ munkatársa.

mondta is, hogy mennyire érdekelte a pszichoanalízis, meg Mérei módszere. Úgy tűnik nekem, mint hogyha ez az ember, aki mindig titkokat tárt fel szépen, jól tálalva, kontextusában mindenkit megóvva *A titokban*, az mint hogyha az ő saját titkát, ami kimondhatatlan lehetett, például az, hogy ez egy olyan szintű generációs trauma volt, amiben ő kisgyerek volt, amit a lányának már nagyon szűrve tudott átadni, egy kicsit úgy tűnik, mintha szétosztotta volna fragmentumokba ezeket a szublimálásokat. Ugyanazt a helyszínt választotta, ugyanabba a történetbe együtt sírt az asszonyokkal, mert a pénzverdében ugyanígy volt. Szóval nem mondta ki egy koherens történetben ezt, hogy ez az én holokauszt-történetem, hanem mint hogyha mindenbe beleszította volna és mindenbe belemondta és -szótte volna úgy, hogy közben teljesen tudott azonosulni a szereplőinek a sorsával. Még egy fragmentum jutott eszembe. Amikor arról beszéltek az előbb, hogy Nóra az önálló, autonóm nőnek a példája. Milyen érdekes, hogy Nórának hívják ezt a két nőt, és az autonóm nő kezdeményének a formája. Az érzélem órája. És ez milyen érdekes, hogy ez így van.

– Sz. E.: Engedjétek meg, hogy ezt fölolvassam, hogy milyen jó, hogy nem az én önéletrajzommal értett egyet. Mivel helyettesítette az általam írt önéletrajzot? „Summa summárum. Hatvannyolc éves vagyok. Hatvannyolcban végeztem a főiskolán, a lányom három – én harminchárom éves voltam. Most, hogy már több vagyok, mint kétszer harminchárom, innen nézve úgy tűnik, hogy mindaz, amit életem első harminchárom évében átéltem és túléltam, tanultam és tanítottam, olvastam és írtam, tudtam, de elfelejtettem, mindez csak arra szolgált, hogy életem második harminchárom évében jó dokumentumfilmeket készítsék. Legközelebb, mármint hogy következő életemben, egy másik galaxison ütök majd tanyát”.¹³ Ember Judit szövege szebb, mint az enyéem volt.

– G. D.: Galaxisból vissza. Biztos, nagyon sok minden hozzátartozott, hogy ő hogyan viselkedett.

– S. A.: Az önismeret? Juditot mindig izgatta a véletlenül megértés, vagy a kapcsolatok, az érzelmek mélysége. Ez az, ami benned folytatódott, amit ő egy másik műfajban próbált megteremteni, a dokumentumfilmben? Téged meg a pszichológia segített egy mélyebb szintre?

– H. J.: Állítólag Mérei nevelt fel.

– S. A.: Milyen értelemben?

– H. J.: Amikor anyámnak bajai voltak velem, akkor Méreit kérdezte, hogy mit csináljon.

– S. A.: Van-e még kérdéseitek?

– G. D.: Csak fél szó, bocsánat. Tudjátok, hogy én a zsidóságnál nagyon szívesen letáborozom, hogy miért nem engedhette, hogy más szóljon a zsidóságáról? Szerintem ez generációs ügy. Az én generációm például azt mondaná, hogy írjuk ki az eredeti nevet.

– Sz. E.: Tőlem ezt nem fogadta el.

– G. D.: Tudom. Ember Judit az anyám és a nagymamám generációja között van. Nagyanyámnak a reakciója teljesen ugyanaz, mint az övé, a hallgatás, a tabu, nem beszélünk róla. Az anyám a csöndet kapja, és nagyjából nyolc évesen tudja meg, hogy mi a helyzet. Az én generációm reakciója ezzel kapcsolatban az, hogy márpedig erről beszélni kell. Mi van a nevek mögött? Mi van a magyarosítás mögött? Miért? És vajon van-e, volt-e értelme a magyarosításnak, az asszimilációnak stb., stb.? Tehát én azt gondolom, hogy ez egy generációs ügy, és nem véletlen, hogy az Ember Judit nem akar erről beszélni, mert abban a történelmi időszakban élt, amikor bár tabukat döntögetett, a nevével igazolva azt, hogy ő ide, Magyarországhoz akar tartozni. Az én generációm már nem annyira. Mert nekünk van Európa, meg kint a világ. Ezért kérdeztem, hogy otthon ez nálatok mennyire volt téma, vagy ez a zsidósággal kapcsolatos artikuláció milyen volt.

– H. J.: Máig sem beszélt erről Istvánnak, a nővére fiának. És ezt olvasom a tanulmányokban, hogy ez így szokott lenni, hogy nem adják át verbálisan, hanem non-verbálisan. Biztos, van ennek hatása. Tudom a saját analitikámról, hogy van non-verbális hatása. Tehát például olyasmiben, hogy sokszor az az érzésem, hogy várok. Az analitikusom azt mondta egyszer, hogy úgy vársz, mint a vonatra.

– G. D.: Ez elég, köszi.

– Sz. A.: Én még azt szeretném ehhez hozzátenni, hogy nem szabadna elfelejtenünk Juditnak a kommunista fiatalságkorszakát, Lenin Intézet és egyebek. Ők akkor abban éltek, hogy ez a passzé, a múlt, amit eltöröltünk! Ugye? Már győzött a kommunizmus, ez a múlt el van törölve. Most már nem törődünk ezzel, ezen túl vagyunk! Ez egy csúnya, szörnyű, gonosz valami volt, de mi most egy szabad világban élünk, és ehhez most már nincsen közünk. Azt hiszem, hogy őbenne ez, mintegy start benne volt. Azt érdemes megfogalmazni, hogy a kommunizmusból Ő egy becsületes igényességet és keménységet, és a szegényekkel való azonosulást, azt mindig megtartott vagy végigvitt. Pont ezért kellett ütköznie a megfelelő pártvezetéssel, egyebekkel már '56 körül. Ezt nem lenne szabad elfeledni, volt egy ilyen dolog.

13 Szilágyi – Zalán 2003:331.

Azt hiszem ugyanakkor, hogy ez Őbenne egy elég mélyen beivódott dolog volt, hogy ezen túl kell lenni, ez a múlt. Bocsnát, de muszáj idehoznom, hogy édesapáddal kapcsolatban, vagy Judit valamelyik szerelmével kapcsolatban szintén nem ez merült föl? Tehát nem akart belül maradni egy zsidó közösségen.

– Sz. E.: De ezt meg is fogalmazta, beszélt erről a vele készített interjúk egyikében.

– S. A.: Így van! Ezt ő kimondta.

– Sz. E.: „Én viszont szerettem volna, ha egy katolikus parasztfiú a férjem, hangsúlyozva, hogy ő nem paraszt szinten élt”.

– Sz. A.: Ő megmenti a burzsoá értelmiségi lányt, ugye?

– Sz. E.: Jó, ez romantikus. Igen, ez az egyik, András, amit mondtál. A másik, amit nagyon fontosnak tartok, az Judit apjával való kapcsolata. András, te biztos, sokat elemezted, már utaltál is erre. Az apja ügyvéd volt. „Az igazságot szolgáltatni az elesetteknek, elnyomottaknak” attitűddel, mintha az ő foglalkozását vitte volna tovább. Nemcsak azért választotta a témáit, mert volt benne szolidaritás az egyszerű emberekkel. Azokkal, akik nem tudnak magukról beszélni, nem tudják nyilvánosság elé vinni, mindazt, amit oda kéne vinniök. Akik nem tudják kibeszélni a dolgaikat. Emlékszem rá, mikor az abádszalóki évekről mesélt nekem, az apjáról rajongva beszélt. Úgy mesélt róla, mint egy igazi igazságtevőről, akihez a parasztnak bejöttek, és órák hosszat beszéltek vele a saját és a világ dolgairól. Hangsúlyozta, hogy mennyire fontos volt az édesapjának, „az ügyvédúrnak”, hogy Abádszalókon a parasztemberek felkeresik őt, megbeszélnek vele a saját és a világ problémáit.

– S. A.: Azt kérdezném, hogy Ő választotta az 'Ember' vezetéknevet magának?

– Sz. E.: Nem.

– S. A.: Nem? Hogyha még nem is ő választotta, az is egy szép szimbolikája ennek az egésznek, hogy ember vagyok, aki az összes emberrel képes azonosulni.

– Sz. E.: Úgy tudom, hogy Máriának, a nővérének, amikor bekerült a Magyar Nemzet szerkesztőségébe Boldizsár Iván – akinek úgy szintén magyarosított neve volt –, azt mondta neki, hogy ilyen névvel, hogy Elsner Mária, nem lehet az újságban publikálni. Marinak javasolta az Ember vezetéknevet, „mert Te olyan 'Ember' vagy” mondta. Judit talán még az első, újságban megjelent olvasói levelét Elsner Judit néven írta alá. De láttam a Kanizsai Dorottya Gimnázium érettségi tablóját, ahol már Ember Judit néven szerepelt.

– S. A.: Azt gondolom a zsidósághoz való viszonyával kapcsolatban, hogy nem akart talán a zsidóságra, mint gettóba bezáródni. Tehát a zsidóságot úgy felfogni, mint egy gettót, ami olyan kötöttségeket jelent, különösen vallási kötöttségeket, ami az ő szabadságát, emancipatorikus teljességét korlátozták volna. Merthogy ez volt számára nagyon fontos. De ugyanakkor tudom, hogy a zsidóság, mint az identitásának része, élete végéig foglalkoztatta. Dolgozott rajta, és azért jutott el talán már egy mélyülésben akkor, amikor a „*Ne vigy minket kísértésbe*” filmjéig eljutott. Hát, micsoda érzélem kell ahhoz, és érzelmi teherbírás vagy tartalmazás, vagy képesség, hogy arra a pályaudvarra, ahonnan deportálták, és ahonnan a vonatok elmentek, oda visszamenjen, és a vásznon is látszani akart a kamera előtt.

Köszönöm, hogy eljöttetek, örülök, hogy úgy tudtunk beszélni, ami személyesen minket is nagyon megérint. Mert mindenki, aki Judittal kapcsolatban kerül, része lesz annak, amit Judit tudott, a könyvben¹⁴ többen írtunk arról, hogy mennyit tanultunk tőle, és nagy öröm, hogy Dia és Éva, a ti generációtok is tanulhatott tőle.

Mert Judit megtanulta Méreitől, hogy az nagyon fontos egy terapeutánál, hogy tudjon hallgatni. Judit beszédesen tudott hallgatni. Köszönöm, hogy eljöttetek.

Felhasznált irodalom

Szilágyi Erzsébet (vál., összeáll.), Zalán Vince (szerk.) 2003 *Az Ember-lépték. Ember Judit portréja*. Budapest, Osiris – Kodolányi János Főiskola, 346 oldal.

14 Szilágyi – Zalán 2003.